

прийняття рішення про дії. У менеджменті інформація збирається не для того, щоб нагромаджувати знання, а для того, щоб застосувати правильні дії.

Узагальнюючи, можна зазначити, що інформація про внутрішнє і зовнішнє середовище є саме тією найважливішою інформацією, яка потрібна менеджменту для роботи. Водночас це інформація, яка завжди потребує систематизації. Ця інформація – не тільки фундамент для прийняття правильних рішень. Це також фундамент для рішення двох найважливіших задач сучасного менеджменту: підвищення продуктивності працівників розумової праці і планування власної кар'єри. Ці задачі можуть розв'язати ті спеціалісти, які знають, яка інформація потрібна їм у роботі і яку інформацію вони повинні надавати іншим, і які постійно вдосконалюють методи, що перетворюють хаос неупорядкованих інформаційних потоків про світ в організовану, необхідну в роботі топ-менеджменту інформацію.

Література

1. Акофф Р., Эмери Ф. О целеустремлённых системах. – М.: Прогрес, 1974. – 287 с.
2. Акофф Р. Общая теория систем и исследование систем как противоположные концепции науки о системах./ Общая теория систем. – М.: Мир, 1966. – 196 с.
3. Акофф Р. Системы, организации и междисциплинарные исследования/ Исследование по общей теории систем. – М., 1969. – 236 с.
4. Ананьев О.А. Комп'ютерні технології в менеджменті: Навч. посібник. – К.: НМУ Укоопосвіта, 1999. – 200 с.
5. Ансофф Н. Стратегическое управление/ Пер. с англ.: Под ред. Л.И. Евенко. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
6. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. – М.: Политиздат, 1981. – 341 с.
7. Бергаланфи Л. Общая теория систем: обзор проблем и результатов// Системные исследования. – М.: Мир, 1969. – 586 с.
8. Блейк Р., Моутон Дж. Научные методы управления. – К.: Выща школа, 1990. – 412 с.
9. Брэддик У. Менеджмент в организациях. – М.: Инфра – М., 1997. – 279 с.
10. Вейл П. Искусство менеджера. Новые идеи мира хаотических перемен. – М. Наука, 1993. – 328 с.
11. Друкер П. Рынок: как вывести в лидеры. Практика и принципы. – М. 1992. – 231 с.
12. Дункан У. Джек. Основополагающие идеи в менеджменте. – М.: Дело, 1996. – 268 с.
13. Каныгин Ю.М. Информатизация управления: социальные аспекты. – К.: Наук. думка, 1991. – 156 с.
14. Мартыненко Н.М. Технология менеджмента. – К.: МП "Леся", 1997. – 637 с.
15. Питере Т., Уотермен Р. В поисках эффективного управления. – М., 1986. – 193 с.
16. Саймон Г. и др. Менеджмент в организациях/ Сокр. пер. с англ. – М.: Экономика, 1995. – 381 с.
17. Tittle I. The theory of industrial organization. Cambridge: MIT press. 1998.

УДК 330.342.3:330

Доц. Г.Я. Аніловська, канд. екон. наук – ЛКА

ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ЕКОНОМІЧНУ РОЛЬ ДЕРЖАВИ (ВІД ЗАРОДЖЕННЯ КАПІТАЛІЗМУ ДО КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ)

Висвітлюється історична еволюція поглядів на економічну роль держави протягом чотирьох періодів становлення та розвитку ринкової економіки та здійснюється їх теоретичний аналіз.

Historical evolution of views on economic role of the state (from the beginning of capitalism to the end of the XIX century)

The historical evolution of views on the economic role of the state is elucidated during the four periods of forming and development of market economy, their theoretical analysis is done.

Проблема економічної ролі держави, безумовно, одна з центральних проблем економічної теорії. Вона супроводжує її чи не з перших кроків. Причому з плином часу гострота проблеми не лише не згладжується, а навпаки, посилюється. Перед нами, безперечно, одна із "вічних" тем економічної науки. Використання можливостей держави з метою стимулювання економічного розвитку завжди було і є актуальним. Історичний досвід свідчить, що держава володіє значним потенціалом впливу на соціально-економічні процеси. Свідома і цілеспрямована дія урядових чинників здатна змінити стихійний хід розвитку, його інтенсивність та характер. Суспільство завжди використовувало державний апарат для досягнення певних господарських цілей. Примусове начало чи "легітимне насильство", іманентно властиве державі, працює і в царині економіки. Йдеться передусім про приборкання деструктивних, з суспільної точки зору, дій окремих індивідів, задоволення загального інтересу, гарантування національної безпеки. Для реалізації цих важливих цілей держава має у своєму розпорядженні два потужні засоби: законодавчу і виконавчу владу. Це означає, що вона уповноважена суспільством встановлювати певні соціально-господарські норми і примусово забезпечувати їх виконання.

Економічна історія показує, що держава ніколи не була пасивною стосовно економіки, а завжди діяла, і подеколи дуже активно. Нерідко, подібно до того, як гармата служила останнім аргументом королів, так і державний примус був останнім, а часто і єдиним засобом розв'язання певних проблем економічного розвитку. Саме це підтверджує відомий вислів про те, що з варварством слід боротися варварськими методами.

Ставлення до державної активності щодо економіки завжди було неоднозначним. У його основі лежали різні уявлення про характер функціонування господарського механізму, неоднакові ефекти (і дефекти) такої активності, групові та політичні інтереси тощо. В економічній теорії сформувалися два радикальні підходи до економічної ролі держави. Найчіткіше вони викладені відомим німецьким економістом В. Ойкеном. Аналізуючи економічні системи, він дійшов висновку, що в основу їх класифікації покладено принцип координації господарської діяльності. Головними координаторами суспільних економічних процесів виступають ринок і держава. Відповідно до цього визначаються два основні типи економічного порядку, які перебувають на протилежних історичних позиціях. На одному полюсі – конкурентне ринкове господарство, в якому ніхто не має економічної влади і не може регулювати діяльність іншої особи. Єдиним координатором тут виступає ринок з його ціновим механізмом. На іншому полюсі – центрально керована економіка, в якій індивід максимально позбавлений громадянських прав і не має жодно-

го господарського впливу. Економікою керує центр, який здійснює планомірне управління економічними процесами. У цій господарській моделі ринок практично відсутній і розвиток відбувається відповідно до рішень владних органів. Обидві названі моделі – і конкурентне ринкове господарство, і центрально кероване господарство – Ойкен називає ідеальними, тобто такими, які в чистому вигляді не існують. Реально відомі господарські порядки знаходяться між цими полюсами і являють собою гібридні форми, які поєднують стихійне і свідоме начала керівництва економікою.

Отже, в економічній літературі сформувалися два крайні погляди на економічну роль держави: один повністю заперечує її, другий, навпаки, визнає її деміургом господарства. Незважаючи на те, що мало чи не із самого початку розгортання дискусій навколо ролі держави був зрозумілий гіперболований характер таких поглядів, вони все ж залишалися не лише робочими гіпотезами, а й слугували розробці конкретної економічної політики.

Розглянемо історичну еволюцію поглядів на економічну роль держави на етапі виникнення та розвитку ринкової економіки (капіталізму). Такий аналіз є необхідним для розуміння сучасного стану речей, для з'ясування ролі держави в розбудові ринкової економіки України.

Економічна історія та історія економічної думки містять багатий матеріал, досвід поколінь, результати численних економічних експериментів щодо використання економічних важелів для формування та реформування економічних систем. Попри песимістичне твердження, що історія вчить того, що вона не вчить нічого, саме історичний досвід може значною мірою прислужитися пошуку науково обґрунтованих та апробованих розв'язків. Й ігнорувати уроки історії дуже нерозважливо.

Шлях становлення та розвитку ринкової економіки можна поділити на чотири періоди:

- зародження або первісне нагромадження капіталу;
- доіндустріальний капіталізм;
- індустріальний капіталізм;
- переростання індустріального капіталізму у постіндустріальний.

Перший період припадає на XVI-XVII століття, хоча низка науковців, зокрема видатний дослідник становлення капіталістичної цивілізації француз Ф. Бродель, вбачає зародки капіталізму ще в XV столітті. Це був тривалий і болісний процес переходу людства від традиційної економічної системи, що базувалася на натуральному господарюванні, до обмінної економіки. Долання тисячолітніх традицій, опору аристократії та чиновництва відбувалося повільно. Усвідомлення суспільством вищої соціально-економічної ефективності ринкових відносин порівняно з патріархальними спонукало до пошуків шляхів прискорення трансформаційного процесу. Буржуазія – найпрогресивніший на той час суспільний прошарок – скористалася державною владою, щоб прискорити процес перетворення феодального способу виробництва у капіталістичний і скоротити його перехідні стадії.

Тодішні погляди і вимоги щодо держави лягли в основу панівної течії економічної думки – меркантилізму. Меркантилізм був виразником інтересів молоді буржуазії, передусім торгового капіталу. Його утвердження вимага-

ло подолання феодальної подрібненості, ломки архаїчних відносин, що базувалися на особистій залежності. І саме для цього необхідно було використати можливості держави. І саме тому меркантилізм проголошував активну роль держави у реформуванні економічних відносин. Він фактично вимагав всебічного втручання держави в економічні процеси. Воно стосувалося не лише торгівлі, грошової сфери, а й виробництва, аграрних відносин і, зрештою, всієї системи соціально-економічних взаємин. Це дало підставу англійському філософу й економісту Т. Гоббсу (1588-1679) проголосити державу єдиною альтернативою анархії. Він характеризує її як державу-абсолют, функції якої повинні постійно зростати. Так, на його думку, народжується "великий Левіафан", в руках якого не лише вся повнота керівництва торгівлею та промисловістю, а й право "запровадження" відносин власності [1, с.196, 266].

Меркантилізм був не тільки і не стільки економічною теорією, скільки економічною політикою, що її проводили тодішні уряди. Якщо спершу йшлося про регулювання зовнішньої торгівлі з метою нагромадження багатств у вигляді грошей, дорогоцінних металів, то пізніше ставиться завдання досягнення активного торговельного балансу. Це добре ілюструє вимога дотримання "балансу контрактів", тобто зобов'язання кожного англійського підданого до того, щоб жоден контракт з іноземцями не привів до чистого відтоку шляхетних металів з країни.

Найяскравішим втіленням меркантилістської політики став кольбератизм, тобто політика, яку проводив у Франції генеральний контролер фінансів при Людовіку XIV Жан-Батист Кольбер (1619-1683). Він не лише запровадив суворий митний протекціонізм: обмеження імпорту та заохочення експорту, але робив це селективно. Так, дозволялося вільно ввозити у країну сировину і водночас обмежувалося її вивезення, рівно як і товарів з незначною переробкою. Та найсильнішим пунктом його програми було прагнення модернізувати й стимулювати виробництво в усіх галузях народного господарства. З цією метою здійснювалися контроль за діяльністю корпорацій, примусове запровадження нових технологій, контроль за цінами та якістю продукції, контроль за заробітною платою, створення королівських мануфактур та стимулювання найконкурентоздатніших приватних мануфактур.

Що стосується камералізму, то його особливість зумовлювалася своєрідністю розвитку Німеччини: феодальною подрібненістю, відсталістю соціально-економічних відносин тощо. Камералісти вимагали активної участі держави у господарських справах, заходів, спрямованих на нагромадження коштів і капіталів у країні. Крім того, камералісти особливу увагу звертали на проблему державного управління, створили "науку про поліцію". Термін "поліція" вони трактували як мистецтво державного управління, тому й діяльність держави називалась поліцейською. Теорія поліцейської держави була найповніше опрацьована Х. Вольфом (1679-1754). Він вважав, що держава має право застосовувати всі необхідні засоби, щоб кожен її член виконував свої обов'язки.

Отже, доводиться визнати, що зародження ринкової економіки відбувалося за активної підтримки держави, яка своїми діями, часто насильно,

сприяла розвитку ринкових відносин і первісному нагромадженню капіталу. Діапазон державного втручання був надзвичайно широким, що дало підставу сучасникам та історикам порівнювати державу з Молохом чи Лавіафаном. Можна стверджувати, що урядовий інтервенціоналізм став новим чинником соціально-економічного розвитку у світі.

Ситуація щодо економічної ролі держави різко зміщується із вступом капіталізму у *другий період* свого розвитку. Були усунуті феодалні перепони на шляху розвитку, зняті "рогатки з доріг" (термін П. Буагільбера) торгівлі, ринкові відносини стали панівними майже у всіх сферах громадського життя – все це означало, що держава виконала покладені на неї завдання. Подальший економічний розвиток вже не вимагав постійної присутності держави. Для зміцнілого капіталу система регламентації та опіки стає все обтяжливішою. Нова ситуація народжує нову ідеологію. Змінюються підходи до обов'язків держави. Їх можна коротко охарактеризувати відомим висловом: "Мавр зробив свою справу, Мавр може йти". На зміну меркантилізму, який надавав державі необмежену владу у сфері економіки, підпорядковував особистість "поліцейському" уряду, приходить економічний лібералізм.

Лібералізм – це теорія, що проповідує економічну свободу громадян, особистий інтерес господарських суб'єктів як передумови для створення ефективної економічної системи. На думку лібералів, в економіці існує природний порядок, який формується внаслідок діяльності "економічної людини". Її природне бажання полягає в тому, щоб з мінімальними витратами забезпечити собі максимальний добробут. Двигуном розвитку економіки стає вільна ініціатива окремої людини. Тому складовою економічного лібералізму виступає вимога визнання недоторканості особистості, її прав і свобод. Це означає формування концепції правової держави.

Ще однією складовою цієї теорії є заперечення необхідності втручання держави в економічне життя. Лозунгом лібералізму став принцип *laissez faire, laissez passe* – "нехай кожен іде своїм шляхом", вживаний частіше у скороченому варіанті "*laissez faire*".

Виникнення економічного лібералізму пов'язується із формуванням класичної школи у політичній економії. Ці ідеї ми знаходимо у зачинателя класичної школи англійця У. Петті (1623-1687). Саме в нього, одного із перших, з'являється положення про природний порядок та шкідливість його порушення державою. Він різко виступає проти адміністративної регламентації господарського життя, коли вона "суперечить законам природи" [2].

Проте концепція природного порядку найповніше була опрацьована саме фізіократами на чолі з Ф. Кене (1694-1774). Вони виходили з того, що природа і суспільство підпорядковані єдиним природним законам. Це означає необхідність злагодити між фізичним устроєм світу та організацією суспільства. "Ці закони непохитні, непорушні і взагалі найкращі закони, які можуть існувати" [3, с. 343]. Дотримання цих законів і формує природний порядок. Держава не повинна заважати діям природних законів, оскільки вони створюють найвигідніший для людей економічний лад, встановлюють природне право всіх людей. Фізіократи вважали, що у суспільстві існує самовід-

новлювальний природний порядок і тому нема потреби у державному управлінні економікою. Вони були першими послідовними представниками лібералізму та індивідуалізму. Функції держави вони зводили до: 1) забезпечення та охорони природного порядку, і передусім захисту власності; 2) просвіти народу для розуміння природних законів; і 3) створення і утримання підприємств громадського характеру – шляхів, каналів тощо.

Найавторитетнішим представником економічного лібералізму був Адам Сміт (1709-1765). Саме він обґрунтував і розвинув його економічну концепцію, зробив перспективним та впливовим. Серцевиною концепції стало вчення про економічну свободу. Остання починається з особистої свободи і права розпоряджатися власними здібностями та часом, рівності всіх членів суспільства. Далі вона передбачає свободу вибору роду діяльності: нехай кожен робітник працює там, де отримує найбільшу платню, а кожен підприємець вкладає гроші туди, де сподівається одержати найбільший прибуток. Рушійною силою економічної діяльності виступає егоїзм, прагнення індивіда створити і підвищити свій добробут. В умовах досконалої конкуренції приватні і суспільні інтереси можуть співіснувати і навіть збігатися.

"Невидима рука" у Сміта виконує роль регулятора економічної системи і робить це майже бездоганно. Таким чином, Сміт приходить до висновку про невтручання держави в економічну сферу. Більше того, він намагається довести, що державі за самою природою не властиві економічні функції. Невтручання держави в господарські процеси для Сміта є основною засадою.

Поряд з тим він розуміє, що повне виключення держави з господарського механізму є неможливим, що із загального правила все ж можуть бути винятки, які, зрештою, це правило лише підсилюють. Тому "смітівська" держава повинна виконувати три обов'язки "дуже важливого значення": по-перше, захист населення від насильства та агресій з боку інших держав; по-друге, захист громадян від несправедливості та гноблення з боку інших, виконання правосуддя і, по-третє, утримання певних суспільних інститутів, тобто виконання того, що пізніше буде названо суспільними благами. Такі державні функції він розглядає як терпиме зло.

І відповідно до цих поглядів в економічній літературі склалася модель держави "нічного сторожа", яка не втручається в економічні процеси, а лише забезпечує та охороняє їх природний плін. "Анархія плюс констебль" є достатньою запорукою ефективного функціонування ринкової економіки.

Таким чином, можна стверджувати, що погляди А. Сміта і класичної школи загалом, є апофеозом принципу *laissez faire*, найрадикальнішим обмеженням, якщо не сказати запереченням, економічної ролі держави. Із завершенням класичної школи починається поступовий відхід з цих ясних ригористичних позицій. "Маятник" економічної думки починає свій рух у зворотному напрямі, чим започатковує поступове "повернення" держави в економіку. Цю тенденцію демонструє вже завершувач класичної школи Дж. С. Мілль (1806-1873), який у своїй фундаментальній праці "Основи політичної економії" зробив спробу підсумувати класичні вчення. Він, зазвичай, дотримується визнаної засади невтручання держави в господарське життя. Але

поряд з тим він вказує, що не можна обмежувати державу виконанням двох-трьох функцій. На його думку, взагалі неможливо провести "демаркаційну лінію" між тим, що дозволяється і що не дозволяється робити державі. Насправді все повинно визначатися конкретними обставинами та ситуацією, які диктують доцільність використання владних повноважень для досягнення певних цілей. Головним аргументом на користь розширення державного впливу є небажання приватних осіб братися за виконання тих чи інших справ, бідність нації, "безпорадність суспільства" як відсутність ділової ініціативи та капіталів. Так, держава повинна взяти на себе обов'язки зі створення інфраструктури, розвитку освіти і науки, розробки фабричного законодавства тощо.

Із сказаного видно, що Дж. С. Мілль ще в рамках класичної концепції "перейшов Рубікон" лесеферизму й відкрив нові можливості та нові сфери для урядової діяльності на ниві економіки. Класична школа з її концепцією "мінімальної держави" фактично відповідає другому періоду розвитку капіталізму.

Промислова революція розпочинає *третій період* – період індустріального капіталізму, основна частина якого припадає на XIX ст. Цей період отримав назву капіталізму вільної конкуренції або класичного капіталізму. Перехід до цього етапу розвитку був пов'язаний із виникненням ряду суттєвих соціально-економічних проблем. Вони були викликані головним чином переходом до нового технологічного способу виробництва, від виробництва, що базувалося на ручній праці, до машинного. Це спричинило докорінну перебудову системи виробництва, його реструктуризацію, зміну устрою економічних та техніко-економічних відносин. Воно ж породило до життя циклічність господарських процесів, яку необхідно було осмислити й пристосуватися до неї. Суспільство вперше зіткнулося з такими проблемами як періодичні кризи, масове безробіття, позбавлення власного господарства людей, погіршення як якості, так і рівня життя значних верств населення, загострення соціальних конфліктів.

Аналіз та розв'язання проблем цієї ситуації лягли на плечі нового, післякласичного покоління економістів. Вони демонструють цілу гаму поглядів, починаючи з відвертих послідовників Сміта типу Ж.-Б. Сея і закінчуючи непримиренними супротивниками на зразок С. Сімонді. Опоненти не погоджувались з класиками передусім у питаннях оцінки механізму функціонування ринкової економіки. Вони поставили під сумнів всесилля "невидимої руки", її здатність забезпечити гармонійний розвиток економіки та суспільний добробут. І їх погляди знову звертаються до "видимої руки", до регулюючих можливостей держави.

В особі Ж. Сімонді (1773-1824) "класична школа зустрічає на своєму шляху першого критика". Помилка класиків, на думку опонента, полягає у беззастережному підштовхуванні до промислового розвитку, вихвалюванні переваг конкуренції, яка начебто веде до суспільної гармонії та невтручання держави. Як наслідок, прогрес виробництва оплачується бідністю і стражданням значних верств населення. Тому держава повинна втрутитися у стихійний процес розвитку, встановити межі приватної ініціативи, взяти під захист працюючий люд. Відповідно до цього він передбачив чотири функції

держави: здійснення громадського порядку, правосуддя, охорона особистості та власності; виконання громадських робіт, завдяки яким суспільство буде забезпечене добрими дорогами, здоровою водою тощо; здійснення народної освіти, яка забезпечить дітям виховання, а у дорослих розвинеться релігійне почуття; забезпечення національного захисту, участі у вигодах, що їх надає громадський порядок.

Таким чином, Сісмонді став першим проповідником державного інтервенціоналізму доби розвинутої ринкової економіки.

Подібні погляди висловлює німецький економіст і політик Ф. Ліст (1789-1846), але при цьому керується іншими міркуваннями. Якщо його попередника хвилювала доля простих трудівників, то Ліст переймається долею німецької нації, яка відстала у своєму розвитку від сусідніх ринкових країн. Ліквідувати регрес за допомогою політики економічного лібералізму неможливо, забезпечити успіх може лише активна державна політика – така квінтесенція концепції Ф. Ліста, яку він виклав у "Національній системі політичної економії".

Обсяги роботи не дозволяють розглянути ще цілу низку поглядів щодо державної активності, зокрема соціалістів-утопістів, представників історичної та соціальної шкіл, маржиністів тощо. Концепції, які ми розглянули, є характерними для нового нурту в економічній думці, що народжується у першій половині XIX століття. На противагу економічному лібералізму, він виступає під гаслом "повернення" держави в економіку, хоча й досить обмеженого. З плином часу, з десятиліття у десятиліття такі вимоги посилюються, число неофітів зростає. Але попри те і навіть попри зростаючий практичний інтервенціоналізм, принцип *laissez faire* залишається і провідним, і панівним. Економічний лібералізм протягом усього XIX століття залишається мейнстрімом – головною течією в економічній думці та провідною ідеєю в економічній політиці.

Література

1. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского: Избранные произведения в 2 т.: Пер. с англ. – М.: Мысль, 1964. – Т.2. – 748с.
2. Петти У. Политическая арифметика. Избранные экономические и статистические произведения: Пер. с англ. – М.: Государственное социально-экономическое изд-во, 1940. – 324 с.
3. Кэне Ф. Избранные экономические произведения: Пер. с фр. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1960. – 538 с.

УДК 336.71

Доц. О.Д. Вовчак, канд. екон. наук – ЛКА

БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ ЯК ЧИННИК ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Розглянуто значення банківського кредитування в інвестуванні економіки, проаналізовано причини низької інвестиційної активності банків та визначено напрямки розширення та резерви збільшення обсягів банківського інвестиційного кредитування.